

FEJEZETEK A SZLÁV NYELVTUDOMÁNYBÓL,  
IRODALOMBÓL ÉS KULTÚRÁBÓL

Szerkesztette  
Dudás Mária,  
Menyhárt Krisztina

ELTE BTK  
Szláv Filológiai Tanszék  
Budapest, 2019

A KIADVÁNY MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA  
Budavári Bolgár Önkormányzat

SZAKMAI LEKTOROK

Lebovics Viktória

Pátrovics Péter

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék  
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő: Lukács István

A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-489-162-8

## TARTALOM

Előszó .....	7
CSÁSZARI ÉVA Élettörténetek és kétnyelvűség .....	9
DUDÁS ELŐD 18. századi bácskai bunyevác szövegek nyelvi elemzése .....	21
DUDÁS MÁRIA Öröm és bánat kifejezése a magyar és bolgár frazeológiában .....	34
FEDOSZOV OLEG Földrajzi nevek és a frazeológia .....	44
ISTVÁN ANNA Régi magyar képversek szlovák vonatkozásai .....	53
JAKOVLJEVIĆ DRAGAN A szerb irodalomkritika kialakulása és sajátosságai a Habsburg Monarchia korában .....	65
JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA Az alkotói folyamat önreflexiója Karel Čapek válogatott műveiben .....	78
KISS SZEMÁN RÓBERT Régiségek és hamisítások a 19. század eleji szláv kultúrákban .....	91
LUKÁCS ISTVÁN Mesenovella a századelőn – Ivan Cankar és Balázs Béla .....	105
LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA A felsőszölnöki nyelvjárás szókinccse .....	114

MANN JOLÁN	
„Repülünk Pannónia fölött”: Miroslav Krleža útirajzai .....	127
MENYHÁRT KRISZTINA	
Szűz Mária kultusza a bolgár és a magyar néphitben .....	138
PAVIČIĆ MLADEN	
Dominik Smole <i>Fekete napok és egy fehér nap</i> című regényéről ...	152
RÁGYANYSZKI GYÖRGY	
A biblikus cseh nyelvű liturgia mítosza a magyarországi szlovák evangélikus gyülekezetekben .....	164
URKOM ALEKSANDER	
Gazdasági terminológia a magyar-szerb lexikográfiában .....	175
VIG ISTVÁN	
Újszemponatok a horvát partikula meghatározásához .....	183
ZSILÁK MÁRIA	
A Várnai csata (1444) utóélete írott forrásokban és a szóbeliségben .....	194

# 18. SZÁZADI BÁCSKAI BUNYEVÁC SZÖVEGEK NYELVI ELEMZÉSE

DUDÁS ELŐD

**Abstract:** This paper presents the characteristics of the Bunjevac dialect of three villages in the North Bácska from 1770. After a short introduction about the documents of this year is given an overview about the Štokavian dialect and the Bunjevac dialect in a historical context. Phonology, morphology and vocabulary are analyzed and compared with the datas of synchronic researches of this dialect.

**Keywords:** Bunjevac dialect, historical dialectology, phonology, morphology, lexica

## 1. Bevezetés

A mintegy 150 évig tartó török hódoltság idejében Magyarország központi területei szinte teljesen elnéptelenedtek. Különösen igaz ez a délen fekvő vármegyékre, ahol az eredeti őslakosságának szinte hírmondója sem maradt. A török kiűzését követően komoly demográfiai kihívással kellett szembenézni az uralkodónak, hiszen meg kellett oldani az elmenekült lakosság mielőbbi pótlását, ez természetesen komoly gazdasági szempont is volt, tekintettel arra, hogy az ország legjobb termőterületeire kellett új jobbágyságot telepíteni. Ebben az időszakban került sor a németek, horvátok, szerbek és szlovákok nagyarányú betelepítésére a déli vármegyékbe. Az alábbiakban három Bács vármegyei település, az egyaránt németek és bunjevácok által lakott Csávoly és Gara, valamint a magyar és bunjevác lakosságú Felsőszentiván horvát nyelvű úrbéri jegyzőkönyveit mutatom be és vetem nyelvi elemzés alá. Céлом, hogy a szinkrón dialektológia eredményeit a szövegek alapján megállapítható nyelvi jellegzetességekkel hasonlítsam össze és megkíséreljek választ adni arra, hogy a majdnem 240 éve keletkezett szövegek mennyiben támasztják alá a mai dialektológiai kutatások eredményeit, illetve térnek el attól.

## **2. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés**

### **2.1. Általános kérdések**

Mária Terézia királynő az egyik legmeghatározóbb Habsburg uralkodó volt a Magyar Királyság történetében, akinek nevéhez számos fontos rendelet, valamint reformtörekvés kötődik. Egyik legátfogóbb vállalkozásának az úrbérrendezés tekinthető, amely a földesurak és jobbágyaik közti viszony országos érvényű, állami szabályozását jelentette. Az úrbérrendezésre 1767–1774 között került sor, azonban az ország egyes területeit (például Erdélyt, a jász-kun kerületet és a hajdúvárosokat) nem érintette (Magyar Néprajzi Lexikon). Az úrbérrendezés során egy kilenc pontos kérdőívre adott válaszokat rögzítettek. Minden olyan adatot feljegyeztek, amely a földesúr és a jobbágyok viszonyával kapcsolatos, így például a jobbágyok kötelességeit földesuraik felé, a jobbágytelkek minőségére vonatkozó tudnivalókat stb. Az úrbérrendezés jelentőségét mutatja, hogy az annak során megállapított normák egészen a jobbágyfelszabadításig (1848) a paraszti élet alapját jelentette (Magyar Néprajzi Lexikon). A kilenc kérdőpont mellett egyes esetekben nyomtatott urbáriumokat is találunk, illetve ha az összeírást megelőzően már sor került urbárium kiállítására, akkor a korábbi is csatolták a dokumentumhoz (UDVARI 2003a: 15). Az úrbérrendezés során továbbá összeírták a település valamennyi jobbágyát (vezeték- és keresztnevet egyaránt), akiknek a nevét az úrbéri táblázatok tartalmazzák.

### **2.2. Az urbáriumok szlavisztikai vonatkozásai**

Az urbáriumokat lehetőség szerint a település lakóinak anyanyelvén állították ki, tehát a hivatalos latin nyelvű dokumentáció mellett igen értékes nyelvi anyag tárul elénk, hiszen az ország nemzetiségeinek nyelvei is előfordulnak az urbáriumokban. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlavisztikai vonatkozása is jelentős, ugyanis az országban használatos szláv nyelvek is bekerültek az urbáriumokba, így találhatunk horvát, ruszin, szerb, szlovák és szlovén nyelven kiállított urbáriumokat, sőt egyes esetekben akár különféle nyelvjárásban írottakat is. Az úrbérrendezés szlavisztikai emlékeinek kutatását jelentősen megkönnyíti, az hogy Udvari István jóvoltából számos forráskiadás jelent meg

(ld. UDVARI 1996, 1999, 2003a, 2003b). Érdemes hangsúlyozni, hogy nem csupán egyszerű forráskiadásról van szó, mivel az urbáriumok mellett mindegyik kötet tartalmaz kísérő tanulmányt, illetve bevezetőt is, amelyek segítségével a kutató újabb inspirációkat kaphat, és amelyek természetesen a kötetben való tájékozódást is nagyban segítik. Érdemes megemlíteni, hogy az utóbbi időben már az interneten is elérhető számos urbárium, amelyeket a Hungaricana archívumban találhatunk meg a világhálón az alábbi címen: <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/>.

### **2.3. Csávoly, Felsőszentiván, Gara történetéről és urbáriumáról**

Mindhárom fent nevezett község Bács-Kiskun megyében, annak Bajai járásában található. A települések a török kiűzése után népesültek be újra, német és katolikus déli szláv, bunyevác lakosság érkezett az elnéptelenedett falvakba. Feltehetőleg Buda 1687. évi visszafoglalása után a Vidakovics és Markovics kapitányok alatt szolgálatot teljesítő bunyevác katonák kérvényezték a bécsi udvari katonai parancsnokságnál, hogy Baja és Szeged térségében biztosítson nekik állandó letelepedési lehetőséget, elsősorban Bácsbokod, Csávoly, Felsőszentiván, Gara és Vaskút községekben (MANDIĆ 1984: 27). Pár oldallal később azonban Mišo Mandić úgy fogalmaz, hogy Csávolyban a bunyevácok 1730-tól kezdtek megtelepedni (MANDIĆ 1984: 42). A település ettől az évtől fogva tartozott a Kalocsai érsekség birtokaihoz (MANDIĆ 1984: 42). A csávolyi urbárium 1770. november 4-ei keltezésű (UDVARI 2003b: 46) és csupán egy 1856-os másolatban maradt ránk, amelyet a Kalocsai Érseki Levéltár őriz (UDVARI 2003b: 10). Az urbárium szerint a település a Kalocsai érseki birtok része (UDVARI 2003b: 45). Felsőszentiván a Grassalkovich család bajai uradalmához tartozott, urbárium pedig 1770. november 14-én keletkezett (UDVARI 2003b: 49–51). Gara község szintén a Grassalkovich család bajai uradalmának részét képezte, urbárium 1770. október 5-én íródott (UDVARI 2003b: 73–74). Felsőszentiván és Gara urbárium az Országos Levéltárban található.

### 3. A bunyevácok

#### 3.1. A bunyevácok eredetéről

A bunyevácok a horvátok egy etnikai csoportja. Eredetüket, történetüket illetően eddig számos téves gondolat, felvetés láttott napvilágot, amelyeket Urosevics Daniló (UROSEVICS 1969: 50–55) mutat be részletesen. A bunyevácok eredeti lakóhelyét a Dinári-hegységben és a Split felett húzódó Svilaja vidékén kell keresnünk, valamint Délnyugat-Boszniában és Nyugat-Hercegovinában (SOKCSEVITS 2003: 68). Az etnikai csoport neve a köznyelvi és történelmi minősítésű *bunja* 'kőből épült, ideiglenes vagy állandó tartózkodásra készült pásztorkunyhó' főnévből származik (SOKCSEVITS 2003: 68). A horvát *bunja* az olasz *bugna* 'kosár' szóból származik. Azt tudjuk, hogy a törökök balkáni hódításai nagy népmozgásokat idéztek elő, amelyek nem csupán demográfiai, hanem nyelvi következményei is voltak. Az eredeti nyelvjárási eloszlást ugyanis nagymértékben felforgatták a törökök által kiváltott elvándorlások. A migráció több kisebb-nagyobb hullámban zajlott, amelyek legnagyobb hullámát (15–17. sz.) a horvát és szerb dialektológia dinári vándorlásként emlegeti (IVIĆ 1985: 51). A dinári vándorlás egyik kiinduló pontja Nyugat-Hercegovina, a szomszédos boszniai területek és Dalmácia szárazföldi része volt (IVIĆ 1985: 51). Ennek a területnek a lakossága túlnyomó részt katolikus vallású volt, a što nyelvjárás i-ző változatát beszélte (IVIĆ 1985: 52). Pavle Ivić (1985: 52) külön kiemeli, hogy a bácskai bunyevácok is ennek a migrációs hullámnak a részeként kerültek el a szülőföldjüktől oly távoli Bácskába. A bunyevácok vándorlása három nagyobb területre irányult: 1. Észak-Dalmáciába, Zadar környékére, 2. Lika és Krbava területére, 3. Bácskába (SOKCSEVITS 2003: 69). Bácskában a bunyevácok a Baja-Zombor-Szabadka városok által határolt háromszög területén telepedtek le. Bácskai lakóhelyüket az 1920-as trianoni békeszerződés választotta ketté: nagyobb része, beleértve Szabadkát és Zombort is, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került, míg kisebb része, Bajával együtt, Magyarország részét alkotja. Magyarország területén az alábbi településeken élnek bunyevácok: Baja/Baja, Bajaszentistván/Vancaga (közigazgatásilag Bajához tartozik), Vaskút/Başkut, Gara/Gara, Katymár/Kaćmar, Csávoly/Čavolj, Felsőszentiván/Gornji Sentivan, Mátételke/



Matević, Bácsalmás/Ajmaš, Csikéria/Čikerija, Tompa/Tompa, Bácsbokod/Bikić, Bácsborsód/Boršod, Bácsszentgyörgy/Đurić, Mélykút/Miljkut (vö. STEPANOVIĆ 1986: 90).

### **3.2. A bunyevácok nyelvéről**

A bunyevácok a horvát nyelv što nyelvjárását beszélik, amelyet Josip Lisac (2003) kilenc dialektusra osztott fel. Megállapítása szerint a bácskai bunyevácok a nyugati što dialektust beszélik, amelyben az ósszláv \*ě > i fejlődés ment végbe, tehát egy i-ző újšto nyelvjárásról van szó (LISAC 2003: 50–51). Az újšto kifejezés elsősorban a prozódiaira vonatkozik, ugyanis az újšto dialektusokban a régi hangsúlyrendszer jelentős változásokon ment át. Az eredetileg az ósszlávból megörökölt három hangsúly helyett az újšto nyelvjárások négy hangsúlyt különböztetnek meg: hosszú emelkedőt, rövid emelkedőt, hosszú ereszkedőt és rövid ereszkedőt (LISAC 2003: 23). Az újšto nyelvjárásokat érintő hangsúlyváltozások a 14–15. századra tehetőek (MOGUŠ 2010: 126). Ez azt jelenti, hogy a bácskai bunyevácok nyelvjárásában már végbe ment ez a változás, amikor új lakóhelyükre, azaz Bácskába érkeztek. A Magyarországon élő bunyevác nyelvjárást részletesen Predrag Stepanović (1986: 90–102) írta le. A magyarországi horvát és szerb što nyelvjárásokat feldolgozó könyvében az etnikai csoport nevét veszi a nyelvjárás nevének alapjául, így a bunyevác nyelvjárás terminust használja (STEPANOVIĆ 1986: 90).

## **4. Az urbáriumok nyelve**

### **4.1. Általános kérdések**

A továbbiakban elsősorban Predrag Stepanović kutatásaira támaszkodva vetem nyelvi elemzés alá a csávolyi, felsőszentiváni és garai urbáriumok szövegét. Célom, hogy a szinkrón dialektológiai kutatások eredményeinek tükrében lássuk azt, hogy az urbáriumok keletkezési idejében használt nyelvjárás milyen mértékben mutat hasonlóságokat és különbségeket a Predrag Stepanović által leírt nyelvjárási jelenségekkel. Az urbáriumok nyelvi elemzése során a hangtant, alaktant és szóképzéltant érintem.

## 4.2. Hangtani jellegzetességek

- összl. \*ě > e, pl. *cela*<sup>1</sup>, *dve*, *gde*, *onde*, *peški*, *u vremenu* – a bunyevác nyelvjárásban az összl. \*ě megfelelője rendszerint *i* (STEPANOVIĆ 1986: 98), bár J. Lisac (2003: 51) szerint olykor *e* is előfordul. Az urbáriumokban mindössze három szót találtam, amely a mai állapotot, azaz a \*ě-*i* megfelelést tükrözi: *pored cini*, *sino*, *uwik*.
- szó elején és végén a *h* elnémul, pl. *ranimo*, *rana*, *odma* – ez a változás a mai bunyevác nyelvjárásban is ismert (STEPANOVIĆ 1986: 99).
- szó belsejében, intervokális helyzetben a *h* > *v* változás figyelhető meg, pl. *kuvati* (Gara), ám ugyanott olvashatjuk ezt is: *u suhoj godini*. A mai bunyevác nyelvjárásban is megvan ez a változás (STEPANOVIĆ 1986: 99).
- az urbáriumok szövegében a *lj* vagy megmarad palatálisnak, vagy pedig depalatalizálódik, pl. *oraće zemlje*, de *konople*, *nedele*, *zemle*, *žitel*. A mai bunyevác nyelvjárást a palatalizált alakok jellemzik (STEPANOVIĆ 1986: 99).
- a csávolyi urbáriumban előfordul egy diftongizált alak: *niesmo imali*. Ebben az esetben az *e* → *ie* diftongizáció figyelhető meg, amelyet P. Stepanović (1986: 96) Katymár és Gara községben jegyzett fel.
- a szókezdő *br-* megőrzése, pl. *brez*.
- a *sv-* > *s-* disszimilációra egy példa található az urbáriumokban: *od sakoga jagnjeta*, másutt a *sv-* megőrződött, pl. *svaku godinu*, *svagda*. A mai bunyevác nyelvjárást a disszimilált alakok használata jellemzi (STEPANOVIĆ 1986: 99).
- a *mn-* megmarad, pl. *mного*, *mного puta*, viszont a mai bunyevác nyelvjárásban a *mn-* > *ml-* változás megy végbe (STEPANOVIĆ 1986: 99).

## 4.3. Alaktani jellegzetességek

### 4.3.1. A főnév

Ahogy az már korábban említésre került, a bunyevácok nyelvjárása újšto dialektus, amelyben a már bemutatott hangsúlyvál-

---

1 Az urbáriumokból vett példákat a mai horvát helyesírás szabályai szerint írtam át.

tozások mellett fontos alaktani változások is végbementek. Az urbáriumok szövegének néhány példája igen jól illusztrálja ezt, a főnevek eseteit, jobban mondva az esetvégződéseket érintő változásokat. Az újšto fejlődést mutatja a főnevek G. t.sz. végződése, pl. 76 *jutara*, 10 *dana*, 60 *bagala*, 30 *kosa*. Amint az a felsorolt példából is látható a hímnemű főnevek G. t.sz. az archaikus *-ov/-ev* végződés helyett az újšto dialektusokra jellemző *-a* végződés jelenik meg. Az esetrendszeret érintő újšto változásokkal mások is foglalkoztak (ld. NYOMÁRKAY 2007: 83–88). Sajnos az urbáriumok nem tartalmaznak D., L. és I. t.sz. alakokat. Ezekben az esetekben a régi végzések helyett nagyfokú egyszerűsödés ment végbe. A hímnemű és semleges nemű főnevek végződése mindhárom eset többes számában egységesen *-ima*, míg a nőnemben *-ama*. Azt, hogy az urbáriumok keletkezési idején a bunyevác nyelvjárás már ismerte ezeket a végzésekkel, sajnos sem megerősíteni, sem pedig cáfolni nem tudjuk, mert amint már fentebb említettem, nincsenek erre vonatkozó adatok.

A hímnemű főnevek N. t.sz. megjelenik a horvát nyelvtanok által szibilarizációnak nevezett hangváltás, amelynek során a *k*, *g*, *h* mássalhangzók *c*, *z*, *s* mássalhangzóvá válnak a többes szám *-i* ragja miatt, pl. *odlazci*, *podložnici*. Ezt a változást az ószláv nyelv is ismerte és ott második palatalizációnak nevezik. Az egyszerűtagú hímnemű főnevek N. t.sz. esetén ún. hosszú többes számról beszélünk (*duga množina*), ekkor a főnév a tövét *-ov/-ev*-képzővel toldja meg és ehhez járul a többes szám végződése. A garai urbáriumban találunk erre egy példát: *volovi*.

#### 4.3.2. Az ige

A mai bunyevác nyelvjárás egyik jellegzetessége, hogy az a-tövű igék jelen idő t.sz. 3. személyében a *-ju* személyrag helyett *-du* található (STEPANOVIĆ 1986: 101). Ezt a felsőszentiváni urbárium egy adata is megerősíti: *imadu*. A *moći* 'tud, képes rá' modális ige egyes ragozott alakjaiban *ž > r* változás ment végbe, pl. *ne moremo*, *moremo* (Csávoly és Gara), ugyanakkor megtalálhatók a hangváltás nélküli alakok is, pl. *može*, *ne možemo*. Érdekes, hogy Felsőszentiván bevallása csak a hangváltás nélküli alakokat tartalmazza, illetve ugyanott a t.sz. 3. személyű alak *mogu*. Predrag Stepanović a *moći* igét az alábbi ragozott alakokban

jegyezte fel a bunyevác területről: *moğu, možeš, može, možemo, možete, moğu* (STEPANOVIĆ 1986: 100).

A horvát nyelvben előforduló négyféle múlt idő közül, csak az egyszerű múlt idő fordul elő a szövegekben, pl. *Contract nama izdao groff Czobor u 1727. godini [...], [...] samo desetak bio je u običaju [...], Zemle naše bili su podobre [...]*. Az aorisztosz, az imperfektum és a plusquamperfektum nem adatolható az urbáriumokban. A kétféle jövő idő közül a horvát nyelvtanok által *Futur I.*-ként emlegetett jövő idő fordul elő. Ezt a jövő időt a *htjeti* segédige rövid, hangsúlytalan alakjaival képezzük, amelyekhez az igék infinitívusza járul, pl. *[...] posle će nama dosta biti [...]*.

Az urbáriumok számos szenvedő módban lévő igealakot tartalmaznak. A szövegekben a szenvedő mód kifejezésére legtöbbször a *se* visszaható névmást használták, pl. *Otava se neko-si, niti ima., [...] zemla se nađubri [...], [...] od đubreta bolše se čini [...]*. A szenvedő mód kifejezésének másik lehetősége a szenvedő melléknévi igenév használata, amely az urbáriumokban ritkábban fordul elő, pl. *[...] i devetak uveden jest [...], [...] nama izdati contract [...]*.

#### 4.3.3. A melléknév

A melléknemekkel kapcsolatban elmondható, hogy ragozásukban, legalábbis az urbáriumok szövege alapján, nem különböznek a horvát irodalmi nyelvben ismert alakoktól. Ugyanakkor a szinkrón dialektológiai kutatások azt mutatják, hogy a vajdasági szerb dialektusokhoz hasonlóan, a magyarországi bunyevác nyelvjárásban is *-im* végződés található a D. és L. e.sz.-ban (STEPANOVIĆ 1986: 101). Ezzel szemben az urbáriumokban *-om* végződés találunk (pl. *na zlom putu, na dobrom putu, u kisovitnom vremenu*) csakúgy, mint a horvát irodalmi nyelvben, bár ott a palatális mássalhangzók után *-em* végződés áll.

A melléknemek fokozása nem mutat eltérést az irodalmi nyelvhez képest, tehát a középfokot az *-iji* szuffixummal képzik, míg a felsőfokot a középfokból a *naj-* prefixummal, pl. *lakše, niži, najmanji*. Természetesen vannak ettől eltérő, úgymond rendhagyó esetek is, pl. a *dobar* melléknév közép- és felsőfoka *boli* és *naj-boli*.

#### 4.3.4. A névmások

A névmások közül a személyes, birtokos, visszaható, vonatkozó, kérdő és tagadó névmások fordulnak elő a három urbárium szövegében. A személyes névmások közül a *mi* és annak esetekben ragozott alakjai a leggyakoribbak: N. *mi*, G. *nas*, D. *nama*, A. *nas*, L. *nama*, I. *nama*. Ennek magyarázata feltehetően az, hogy a bevallások alkalmával többes szám első személyben beszéltek a megkérdezettek, és az urbárium lejegyzői így is rögzítették a feljegyzés alkalmával. A birtokos névmások közül a t.sz. első személyű, tehát a *naš* fordul elő, amelynek magyarázata megegyezik a személyes névmással kapcsolatban mondottakkal. A *se* visszaható névmás is sokszor fordul elő a szövegekben, és ahogyan az már az ígét bemutató fejezetben is elhangzott, legtöbbször a szenvedő mód képzésében vesz részt. A vonatkozó névmások közül a *koji/koja/koje* fordul elő a szövegekben. Ennek ragozása nem mutat számottevő eltérést az irodalmi nyelvhez képest, egyetlen érdekes alakot jegyezhetünk fel: nőnem D. e.sz.-ban *kojej* van a *kojoj* helyett. Persze előfordulhat, hogy itt a feljegyzés során véletlenül rosszul írták le, mert a szövegekben sehol máshol nem fordul elő ebben az alakban. Az urbáriumokban a *što* és *koga* kérdő névmás fordul elő. A tagadó névmások közül a *ništa*, *nikako*, *nikakav* adatható.

#### 4.3.5. A határozószók

A határozószók közül az alábbiak találhatók meg az urbáriumokban: *danas*, *dokle*, *dosta*, *onde*, *sada*, *uvik*, *zadosta*.

#### 4.3.6. Az előljárószók

A szövegekben nagyon sok előljárószó fordul elő, amelyek részben megegyeznek a horvát irodalmi nyelvben levőkkel, azonban számos különbség is megállapítható. A legtöbb előljárószó birtokos esettel áll: *brez*, *do*, *izmeđ*, *od*, *okolo*, *osim*, *pored*, *poredi*, *posle*, *preko*, *usred*, *zaradi*. Résztes esetet vonzó előljárószót nem tartalmaznak az urbáriumok. Tárgyesetet vonzó előljárószók: *na*, *pod*, *u*, *za*. Helyhatározós esetet vonzó előljárószók: *na*, *o*, *ob*, *po*, *u*. Eszközhatározós esetet vonzó előljárószók: *pod*, *s(a)*, *z*. A felsorolt előljárószók közül néhány eltér az irodalmi nyelvben megszokott alakjától: *brez*, *izmeđ*, *poredi*, *posle*. Találunk azonban

olyat is, amely egyáltalán nem ismert az irodalmi nyelvben: *ob*, z. A *zaradi* pedig archaikus alaknak számít.

#### 4.4. A szókincs

##### 4.4.1. Általános kérdések

Az urbáriumok szókincsének vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy számos magyar és török jövevényszót tartalmaznak. Ezzel szemben például német eredetű szó csak egy, a *grunt* 'földbiratok' < középfelnémet *grunt* (STRIEDTER-TEMPS 1958: 132) van. Néhány latin szó is előfordul a szövegekben (pl. *contract* 'szerződés', *comesar* 'biztos, felügyelő', *conscriptio* 'feljegyzés, összeírás'), amelyek könnyen átkerülhettek, lévén a hivatali nyelv az urbáriumok keletkezési idejében a latin volt. A jövevényszavak mellett jelentős a magyar mintára alkotott tükörszavak száma is.

##### 4.4.2. Jövevényszavak

###### 4.4.2.1. Magyar jövevényszavak

Mindhárom település jobbágyi bevallásában található magyar jövevényszavak: *arenda* < m. *árenda* (vö. HADROVICS 1985: 118, *arendaš* alatt); *gazda* < m. *gazda* (vö. HADROVICS 1985: 241–242); *gazdašag* < m. *gazdaság* (vö. HADROVICS 1985: 242–243); *gulja* < m. *gulya* (vö. HADROVICS 1985: 247); *hatar* < m. *határ* (vö. HADROVICS 1985: 260); *puljka* < m. *pulyka*; *rit* < m. *rét* (vö. HADROVICS 1985: 435–436); *salaš* < m. *szállás* (vö. HADROVICS 1985: 445–446); *varmeđe* < *vármegye* (vö. HADROVICS 1985: 528–529). Fonémahelyettesítésre a /ly/ és az /e:/ esetében került sor, hiszen ezek hiányoznak a horvát nyelv, jelen esetben a bunyevác nyelvjárás, fonémakészletéből. Az átvétel során tehát a m. /ly/ → /lj/ és a m. /e:/ → /i/ helyettesítésre került sor. Érdemes megjegyezni, hogy a *puljka* szót nem találjuk meg Hadrovics László, a horvát és szerb nyelv magyar jövevényszavait bemutató nagy munkájában.

###### 4.4.2.2. Török jövevényszavak

A bunyevác nyelvjárás egyik szókincsbeli jellegzetessége, hogy magas a török jövevényszavak aránya. Az urbáriumok szintén tartalmaznak török jövevényszavakat: *bunar* 'kút' < t. *bunar*, *pu-*

nar (ŠKALJIĆ 1989: 154), *đubre* 'trágya' < t. *gübre* (ŠKALJIĆ 1989: 253), *kirija* 'fuvar' < t. *kira* (ŠKALJIĆ 1989: 409), *komšiluk* 'szomszéd, szomszédság' < t. *komşuluk* (ŠKALJIĆ 1989: 413–414), *kuluk* 'robot' < t. *kulluk* (ŠKALJIĆ 1989: 424), *nađubriti se* 'megtrágyázódik', *spailuk* 'urasági birtok' < t. *sipahilik* (ŠKALJIĆ 1989: 570).

#### 4.4.3. Tükörszavak

Az urbáriumok nyelvére gyakorolt magyar hatást a jövevényszavak mellett a magyar mintára alkotott tükörszavak is jól mutatják. Az összeírásokban az alábbi tükörszavak fordulnak elő: *čisto žito* – m. *tiszta búza*, *oraće zemlje* – m. *szántófield*, *stojeća voda* – m. *állóvíz*, *tekuća voda* – m.  *folyóvíz*. Ezeknek a -*ći* képzős mellékevek megjelenését Nyomárkay István (2007: 82) a 16. századra teszi és hozzáteszi, hogy „Mintáját minden bizonnyal a magy. *participiumos előtagú szerkezetekben kell keresnünk.*” (NYOMÁRKAY 2007: 82). További érdekesség, hogy azokon a területeken, ahol ezek a szerkezetek keletkeztek, horvát-magyar kétnyelvűséggel, illetve horvát-magyar-német háromnyelvűséggel kell számolnunk (NYOMÁRKAY 2007: 82). Ez utóbbira igen ékes példa az urbáriumok keletkezési helye, azaz Észak-Bácska, ahol a bunyevácok mellett nagy számban éltek németek és magyarok is.

### 5. Összefoglalás

Az 1770. őszén rögzített úrbérrendezés szövegeinek egybevetése a szinkrón dialektológiai kutatások által rögzített adatokkal azt mutatja, hogy a mai nyelvjárási jellegzetességek csak korlátozott számban jelennek meg a 18. századi szövegekben, viszont minden nyelvi szinten: hangtan, alaktan és szókincs. A szövegek további kutatásokat tesznek lehetővé, pl. a jogi terminológia vizsgálatát, a bácskai urbáriumok szövegének egybevetését a más, horvát nyelven rögzített urbáriumokkal. Jó kiindulási pontul szolgálhatnak szótörténeti kutatások és történeti dialektológiai kutatások számára is.

## BIBLIOGRÁFIA

- HADROVICS László, 1985: *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Budapest, Köln: Akadémiai Kiadó, Böhlau Verlag.
- IVIĆ Pavle, 1985: *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска.
- LISAC Josip, 2003: *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
- MANDIĆ Mišo, 1984: *Iz osamstoljetne kronike Čavolja*. Budimpešta: Poduzeće za izdavanje udžbenika.
- MOGUŠ Milan, 2010: *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- NYOMÁRKAY István, 2007: *Rövid horvát és szerb nyelvtörténet*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék.
- SOKCSEVITS Dénes, 2003: A horvátság csángói. A bunyevác népcsoport a horvát nemzeti integrációs folyamatban. *Limes* 16/67–82.
- STEPANOVIĆ Predrag, 1986: *A Taxonomic Description of the Dialects of Serbs and Croats in Hungary. The Štokavian Dialect*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- STRIEDTER-TEMPS Hildegard, 1958: *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ŠKALJIĆ Abdulah, 1989: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- UDVARI István, 1996: *A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés szlovák nyelvű kéziratoss forrásai. Szepes és Zemplén vármegyék*. Nyíregyháza: BGYTF.
- –, 1999: *Русинські жерела урбаскої реформи Марії Терезії – A Mária Terézia-féle úrbérrendezés ruszin nyelvű forrásai*. Nyíregyháza: BGYTF.
- –, 2003a: *A Mária Terézia-féle úrbérrendezés forrásai magyarországi délszláv népek nyelvén I*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara.



- –, 2003b: *A Mária Terézia-féle úrbérrendezés forrásai magyarországi délszláv népek nyelvén II. Bács vármegyei szerb és bunyevác jobbágyok úrbéri bevallásai*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Fősikola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara.
- UROSEVICS Daniló, 1969: *A magyarországi délszlávok története*. Budapest: Hazafias Népfront Országos Tanácsa, Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége.
- Hrvatski jezični portal* <http://hjp.znanje.hr/> (Utolsó letöltés 2019.06.27.)
- Magyar Néprajzi Lexikon* <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/> (Utolsó letöltés 2019.06.27.)